

0.4.
ROČNÍK II.

11-D-340
SEŠ. 1. (44.)

LAICHTERŮV
VÝBOR NEJLEPŠÍCH SPISŮ POUČNÝCH.

KNIHA IV.

Variá 22
VZNIK

NÁRODNÍHO HOSPODÁŘSTVÍ.

Š E S T P Ř E D N Á Š E K .

NAPSAL

11-D-340
Dr. KAREL BÜCHER,
řádný profesor na universitě v Lipsku.

PŘELOŽIL

Dr. JOSEF GRUBER.

ODKAZ
PROF. DR. FRANTIŠKA STORCHA,
UNIVERSITĚ MASARYKOVĚ.

V PRAZE.

NÁKLADEM JANA LAICHTERA NA KRÁL. VINOHRADĚCH.

1897.

4413
Cena sešitu 24 kr.

ÚSTŘEDNÍ KNIHOVNA
PRÁVNICKÉ FAKULTY UJEP
STARÝ FOND
Č. inv.: *011-8*

I.

Vznik národního hospodářství.

Přednáška

při nastoupení učitelského úřadu na vys. škole technické v **Karlsruhe**
13. října 1890.

Kdo sledoval pozorně veřejný život v Německu za posledních třicet let, tomu objeví se jako jedna z nejnápadnějších skutečností hluboký převrat, který nastal v názorech o poměru státu k životu hospodářskému. Ještě daleko do let šedesátých ovládalo díla učenců jako tisk časopisecký, pamětní spisy státníků i řeči zástupců lidových zrovna jako jakýsi nedotknutelný princip mínění, že stát má hospodářský život zůstaviti jaksi sobě samému, a týž názor zaujal i myšlení širokých vrstev obyvatelstva. Dnes není asi vzdělance, který by neuznával, že státu připadají v tomto oboru úkoly vážné a obtížné. Pevnou rukou a s rozmyslnou odvahou uchopila se zejména říše německá řešení těchto úkolů, a za vlivu velikých opatření hospodářsko- a sociálněpolitických, nesena jsouc autoritou mohutného státníka, dokonala se v krátké době přeměna v myšlení, jíž v dějinách snad není příkladu.

Přepínali bychom, kdybychom tvrdili, že popud k tomuto významnému obratu dán byl vědou. Zajisté však nelze vážně popírat, že vědou byl připravován a podporován. Již od let třicátých pozorujeme v německém národním hospodářství odpor proti důsledkům, které z teorií „klassické“ anglickofrancouzské nauky národohospodářské pro hospodářskou politiku byly

odvozovány. Co zpočátku toliko nejasně se pocífovalo, nabývalo znenáhla určitější podoby v novém směru německé ekonomie politické, v t. zv. škole historické, která jak brojila proti methodickým základům starší vědy hospodářské, tak i popírala všeobecnou platnost jejích nauk pro život praktický. Stopujíc národohospodářská zařízení a zjevy v jejich rozmanitých proměnách historických, dospěla k pojetí nynějšího řádu hospodářského za pouhé jedno období v hospodářském vše-vývoji národů a k tomu také, že pro tento vývoj příznávala naukám od Smitha, Ricarda a jejich nástupců hlásaným platnost jen podmíněčnou. Postavila se proti krajnímu individualismu, který od francouzských ekonomistův předešlého století ovládal vědy politické; naproti životním účelům jednotlivce staví účely společnosti jakožto účely vyššího řádu. Upřela hospodářským zákonům ráz zákonů přírodních a připustila jejich platnost toliko za zákony „sociální“, jejichž působení může a smí býti upravováno zákony státními.

Vzájemný poměr obou vědeckých směrů v politické ekonomii k sobě a vztah každého z nich k praktické politice hospodářské bývá v širších kruzích stále ještě nesprávně pojímán. Lze zhusta slýchati a čísti názor, že historická politická ekonomie Němců anglicko-francouzskou theorii hospodářskou, „Smithianism“, vědecky zničila. Někteří neopatrní zástupci historického směru posílili toto mylné pojetí, tvářice se, jakoby vědecké nauky t. zv. klassické politické ekonomie byly již jen zastaralou veteší, kterou dlužno co možná rychle odkliditi.

Avšak tak jednoduše věc dosud se nemá. Oč historism v politické ekonomii usiluje, jest vlastně

zcela jiný vědecký cíl, než oč usiloval Smithianism. Historický směr chce „přetvořiti národní hospodářství v nauku o zákonech hospodářského vývoje národů“; naproti tomu Smithianism chtěl a chce vyzpytovat zákony dnešního života hospodářského. To jsou dva naprosto různé cíle, jež možno velmi dobře vedle sebe sledovati.

Co se však týče vztahu obou směrů k politice národohospodářské, onomu odvětví vědecké práce, jež má stanoviti zásady praktického konání v zákonodárství a správě, není rozdílností metody a předmětu badání podmíněn spolu závazek k určitým od sebe zásadně odchylným programům.

Smithianism vychází z methodického předpokladu absolutního „laissez faire“. Sleduje, především deduktivně a s psychologickým izolováním, hospodářská jednání lidí, tak jak by se utvářila, kdyby stát volně nechával působiti společenské síly a kdyby lidé i věci bez tření a odporu se pohybovali v prostoru a době, nejsouce poslušni žádné jiné síly, leda toliko vše pronikající zásady hospodárnosti. Epigonům staly se ovšem skoro bezděky methodické předpoklady, za nichž otcové naší vědy byli vyvodili věty a zákony „čisté“ nauky národohospodářské, zásadními požadavky pro národohospodářskou politiku, která mohla na čas platiti téměř za užitou theorii. Ale tento vztah netkví v podstatě Smithianismu, nýbrž byl výsledkem veškerého vývoje politicko-sociálního.

Historism svojí povahou má se k hospodářské politice vlastně passivně. Vztah státu k životu hospodářskému jest pro něj toliko předmětem pozorování. Nanejvýš ještě, že z dosavadního pochodu vývoje může

získati opory pro to, jak vývoj ten utváří se v budoucnosti a že vykazuje v přítomnosti zárodky a násady nových útvarů organizačních a snaží se pochopiti je v souvislosti s celkovým vývojem společenským.

Určitého hospodářskopolitického programu není ani v jednom ani ve druhém směru vědy. Ten vyplývá spíše pro každého individuálně z kulturního ideálu, jež si byl utvořil. V té příčině je nanejvýš význačno, že právě nejmocnější rány proti staré soustavě hospodářské politiky nevycházely od t. zv. historické školy, nýbrž od mužů j. Rodbertus, Marx, Schäffle, Wagner, kteří za stejných předpokladů badání a týmiž prostředky pracovali, jako klassická politická ekonomie Angličanů, a že celý moderní socialismus methodicky stojí na témž vědeckém podkladě jako manchestrovství.

Zajisté i historický směr spolupůsobil při obratu veřejného mínění, v úvodě zmíněném. Prokázav nynější hospodářskou organizaci za útvar historický, postavil ji i pro budoucnost v proud dění. Ukázal, že státní zákon, jež řídící rukou zasahuje do života hospodářského, není prohřešením proti domnělým věčným zákonům, že pro historii není vůbec „posvátných institucí“ společenských a že, co zde má míti trvání, musí prokázati svou účelnost a shodu s kulturními ideály doby. On poskytl konečně bohatý materiál faktů k posouzení přítomných poměrů a zejména jejich nedostatků. Tím byla zakročováno státu proti zkázonosným účinkům dosavadní soustavy půda připravena.

Označivše těmito poznámkami praktický význam sporu mezi novější a starší politickou ekonomikou, tá-

žeme se nyní: v čem spočívá tedy vlastně vědecká protiva mezi oběma směry? Patrně zde nemůže jíti o pouhou protivu v methodě, která by tím byla vystižena, že jeden směr si vede psychologickou izolací a deduktivně, druhý morfologickými popisy a induktivně. Spíše jde zároveň o různost předmětu badání, jež je dán pro starší politickou ekonomii moderním hospodářstvím národním, pro historickou politickou ekonomii však hospodářstvím lidského pokolení vůbec v průběhu historickém. Řekl bych dokonce: jde výhradně o tuto různost vědních předmětů, kdežto různé prostředky poznávací jsou oběma směrům společné.

Dnešní zástupci starší systematické školy uznávali také vždycky, že pro vědecké poznání moderního hospodářství národního nutno jest spojení badání deduktivní i induktivní. Ale stoupenci historické školy podobnou nutnost sotva dosud si uvědomili. Zdá se, že se zde mnohdy docela zapomíná, že všeliké poznání vědecké počíná stanovením pojmů a že pouhé formální popsání některého oboru jevů daleko ještě nepodává podstaty věcí.

První otázkou, již si má položit národní hospodář, který chce rozuměti hospodářství národa v období dávno uplynulém, bude: Jest toto hospodářství národním hospodářstvím; jsou jeho zjevy podstatně stejné se zjevy našeho dnešního hospodářství obchodního, anebo jest obojí podstatně od sebe rozdílné? Tuto otázku lze však jen tehdy zodpověděti, když se neodmítne vyšetřovati ekonomické zjevy minulosti týmiž prostředky pojmového rozčlenění a psychologicko-isolující dedukce, které se na hospodářství přítomnosti

v rukou mistrů staré „abstraktní“ politické ekonomie tak skvěle osvědčily.

Historickou školu nebude lze ušetřiti výtky, že na místě toho, aby takovýmto šetřením vznikla v podstatu dřívějších období hospodářských, skoro nepozorovaně přenášela obvyklé, od zjevů moderního národního hospodářství abstrahované kategorie na minulost, nebo že tak dlouho hnětla na pojmech obchodněhospodářských, až se po dobrém nebo po zlém zdály vhodnými pro veškeré epochy hospodářské. Bezpochyby si tím namnoze zatarasila cestu k vědeckému ovládnutí oněch zjevů historických. Massy takto vytěženého materiálu hospodářskodějinného zůstaly proto ze značné části mrtvým pokladem, který čeká teprv na své vědecké zužitkování.

Nikde to nelze seznati zřejměji, než na způsobu, jak bývají charakterisovány rozdíly nynějšího způsobu hospodaření kulturních národů od hospodářství období uplynulých nebo národů nekulturních. Děje se to vytčením t. zv. stupňů vývoje, v jejichž označení se po způsobu hesla shrnuje celý pochod historického vývoje hospodářského.

Vytčení takových „hospodářských stupňů“ náleží k nezbytným pomůckám methodickým. Ospravedlňuje se tím, že veškeré hospodářské zjevy a zařízení podléhají povolnému, často přes staletí sáhajícímu přetvořování a že hospodářskému historikovi musí záležeti na tom, aby postihl vševývoj v jeho hlavních obdobích, kdežto t. zv. přechodní periody, v nichž veškeré zjevy v pohybu se nalézají, musejí prozatím zůstatí nepovšimnuty. Neboť jen tak jest možno naléztí nepřetržité rysy nebo řekněme směle: zákony vývoje.

Veškeré starší podobné pokusy mají tu vadu, že neuvádějí v podstatu věcí, nýbrž utkvívají na povrchu.

Nejnámější jest stupňové pořadí, Friedrichem Listem ponejprv stanovené, které vychází od hlavního směru výroby. Ono rozlišuje pět po sobě jdoucích období, jimiž prý národové mírného pásma až k normálnímu stavu ekonomickému procházejí: 1. období života loveckého, 2. období života pastveckého, 3. období zemědělství, 4. období zemědělsko-průmyslové a 5. období zemědělsko-průmyslovo-tržební.

Poněkud více proniká k jádru věci jiné pořadí stupňů, Brunou Hildebrandem vymyšlené, které rozeznávací známkou činí stav obchodu směnného, přijímajíc dle toho tři stupně vývojové: hospodářství naturální, peněžní a úvěrní.

Oba však předpokládají, že po všechny časy, pokud sahají dějiny, toliko „prvotní stav“ vyjímajíc, existovalo na základě výměny statků spočívající hospodářství národní, jenže formy výroby a obchodu v rozličných dobách byly rozličné. Oni také ani nepochybují, že základní zjevy hospodářského života jsou za všech dob v podstatě stejné. Jim záleží jen na tom, aby dokázali, že rozličná hospodářsko-politická opatření dřívějších dob našla ospravedlnění v odchylném způsobu výroby nebo obchodu a že i v přítomnosti rozličné poměry vyžadovaly rozdílných opatření.

Ještě nejnovější soustavná líčení nauky národohospodářské, vyšlá z kruhů školy historické, spokojují se s tímto názorem, ačkoliv podstatně sotva stojí výše než historické konstrukce, u starších politických ekonomů anglických oblíbené. Budiž mi dovoleno to několika větami dokázati.

Stav, na němž Adam Smith a Ricardo založili starší theorii, jest stav prácedělného obchodního hospodářství anebo, řekněme raději hned, hospodářství národního ve vlastním smyslu slova.

Je to onen stav, za něhož každý jednotlivec nevyrábí těch statků, jichž sám potřebuje, nýbrž ty, jichž (dle jeho mínění) potřebují jiní, aby za to směnou získal všechny rozmanité věci, jichž sám potřebuje, nebo lépe řečeno: ten stav, za něhož nutno jest spolupůsobení mnohých nebo všech, aby byl zaopatřen jednotlivec. Anglická politická ekonomie jest proto v podstatě teorií obchodní. Zjevy a zákony dělby práce, kapitálu, ceny, pracovní mzdy, pozemkové renty, zisku kapitálového tvoří hlavní její obsah. Celá nauka o výrobě, zejména však o spotřebě, odbývá se macešsky. Veškerá pozornost soustřeďuje se na oběh statků, v nějž zahrnuje se i rozdělení statků.

Že mohl kdysi trvati stav bez obchodu, ani jim nepřipadá; kde potřebují stavu takového jakožto pomůcky methodické, sahají po fikci robinsonády, od novějších s posměchem odbývané. Obyčejně odvozují však i nejsložitější jevy obchodní přímo ze stavu prvotního.¹⁾ Adam Smith přiznává člověku již od přírody vrozenou náklonnost ke směně a považuje i dělbu práce teprv za její následek.²⁾ Ricardo pojednává na rozličných místech o lovcích a rybářích pravěku jako o dvou kapitalistických podnikatelích. Necháává je platiti mzdu pracovní a činiti zisk kapitálový; vykládá o stoupání a klesání jejich nákladů výrobních a ceny jejich pro-

¹⁾ Podobně ovšem již physiokraté. Srov. Turgot, Réflexions. § 2. násl.

²⁾ Kniha I. kap. 2.

duktů. Abych jmenoval i vynikajícího Němce tohoto směru, vychází Thünen při své konstrukci izolovaného státu zcela od předpokladů hospodářství obchodního. I nejuvdálenější pásmo, které nedosáhlo ještě stupně zemědělství, hospodaří toliko se zřetelem k odbytu svých produktů v městě ústředním.

Jak daleko takové racionalistické konstrukce odchylují se od skutečných hospodářských poměrů primitivních národů, bylo by historické a národopisné badání dávno zajisté nahlédlo, kdyby nebylo bývalo samo zaujato představami moderního hospodářství obchodního a nebylo je přenášelo i na minulost. Důkladné studium, které skutečně má zření k životním podmínkám minulosti a neměří zjevy její měřítkem přítomnosti, musí dospěti k výsledku, že národní hospodářství jest produktem tisíciletého vývoje historického, ne starším než moderní stát, že před vznikem jeho lidstvo po veliká období časová hospodařilo bez obchodu směnného anebo za forem výměny produktů a výkonů, které nemohou býti označeny za národohospodářské.

Chceme-li celý tento vývoj postihnouti s jediného hlediska, může to býti jen hledisko, jež vede přímo dovnitř podstatných zjevů národního hospodářství, jež nám však také zároveň odhaluje organisační moment dřívějších stupňů hospodářských. Není to jiné hledisko než poměr, ve kterém jest výroba statků k jejich spotřebě, anebo přesněji: délka cesty, kterou proběhne statek od výrobce až ke spotřebiteli. S tohoto hlediska dospějeme k tomu, že veškerý hospodářský vývoj, aspoň pro národy střední a západní Evropy,

kde jej lze s dostatečnou přesností historicky sledovat, rozdělíme ve tři období:

1. období uzavřeného domovního hospodářství (ryzí vlastnovýroba, hospodářství bezsměnné), v němž statky spotřebují se v témž hospodářství, ve kterém povstaly;

2. období městského hospodářství (výroba zakázková čili období přímé výměny), v němž statky z produkujícího hospodářství přecházejí bezprostředně v konsumující;

3. období národního hospodářství (výroba zboží, období oběhu statků), v němž statky zpravidla musí projít řadou hospodářství, než dospějí ke spotřebě.

Pokud to v úzkém rámci přednášky možno, chceme se pokusit o charakterisování těchto tří hospodářských stupňů, a sice tak, že vynasnažíme se vystihnouti každý stupeň v jeho typické ryzosti, nedadouce se másti nahodilým vystupováním útvarů přechodních anebo jednotlivých zjevů, které vyčnívají jakožto pozůstatky dřívějších anebo předchůdci pozdějších poměrů do jistého období a v něm snad historicky prokázati se dají. Jen budeme-li si takto vésti, jsme s to, abychom jasně si uvědomili hluboké rozdíly těchto tří stupňů a zjevy, jež jednomu každému z nich jsou vlastní.

Období uzavřeného hospodářství domovního sahá od počátků kultury až do středověku (asi k počátku druhého tisíciletí našeho letopočtu). Vyznačuje se, jak již napověděno, tím, že celý koloběh hospodářství od výroby až ke spotřebě dokonává se v uzavřeném kruhu domu (rodiny, rodu). Každému

domu jest způsob a míra jeho výroby předepsána konsumpční potřebou příslušníků domovních. Každý produkt prodělává celý svůj pochod vznikací od získání surovin až k požitelnosti v témže hospodářství a přechází bezprostředně v konsum. Výroba statků a spotřeba statků splývají v jedno; výroba i spotřeba tvoří jediný nepřetržitý a nerozlišitelný pochod, a právě tak není možno oddělovati výdělkové hospodářství od domácnosti. Výdělek každé společné hospodářící skupiny lidí jest jedno a totéž s produktem jejich práce, a tento jest opět za jedno s úhradou jejich potřeb, jejich konsumem.

Směna jest původně zcela neznáma. Primitivní člověk, dalek jsa toho, aby měl vrozenou náklonnost ku směňování, cítí naopak proti němu odpor. Není žádného obecně uznaného měřítka hodnotného. Každý musí se tudíž obávat, že při směně bude podveden. Mimo to jest produkt práce takořka díl člověka, který jej vytvořil. Kdo jej jinému přenechává, zbavuje se části sebe samého a dává zlým mocnostem vládu nad sebou. Až hluboko do středověku byla směna postavena pod ochranu veřejnosti, byla uzavírána před svědky a užíváno při ní symbolických formulí.

Takové autonomní hospodářství jest především závislé na půdě, již vládne. Ať hospodář jakožto lovec aneb rybář uchvacuje dary dobrovolně od přírody uštědřené, ať se jako nomád stěhuje se svými stády, ať vzdělává roli, vždy bude jeho práce a péče určována kouskem země, jež si byl podmanil. A čím dále pokračuje v rozhledu a v technické zručnosti, čím záměrněji a bohatěji utváří se ukojování jeho potřeb, tím větší se stává tato závislost, tak že konečně

půda podrobí si člověka, který jest zrozen, aby nad ní panoval. Bylo to sice označeno za zvěčnění; my na tomto místě smíme se spokojiti zjištěním, že na tomto stupni vývoje jedině ten jest s to vésti vlastní hospodářství, kdo z vlastního práva vládne půdou. Kdo není takovým držitelem, může se životem protloukati, jen stane-li se pacholkem vlastníka pozemku.

V uzavřeném hospodářství domovním musí příslušníci domácnosti netoliko na půdě darů jejích vydobýti, nýbrž i veškeré k tomu potřebné nástroje a náradí vlastní prací zhotoviti; musí konečně suroviny zušlechtním a zpracováním k potřebě přizpůsobiti. To vše vyžaduje rozsáhlé technické zručnosti pracovní, mnohostrannosti umění a rozumění, o níž si kulturní člověk novodobý těžko může učiniti správnou představu. Pro jednotlivé členy autonomně hospodařící domácnosti může objem této pracovní dovednosti býti zmenšen jen tehdy, jestliže mohou rozdělití práci mezi sebe po stáří a pohlaví, po síle a schopnosti jednotlivcově.

Taková dělba práce opře se zpravidla o vnitřní strukturu rodiny, jak je dána přírodou, mravem a právem. Přes to poskytovala by pro rozšíření oboru potřeb a bohatost zásobování statků jen skrovnou volnost, kdyby rodina organisována byla podobně jako naše dnešní rodina, t. j. kdyby se omezovala na dvojici manželů s dětmi a snad ještě služebníky; měla by také v sobě velice málo trvalosti a vývojnosti, kdyby v rodině jednotlivec byl s to žítí podobně samostatně jako v přítomnosti.

Avšak takového způsobu rodiny u primitivních národů nejsou. Dle krásných výzkumů Morgano-

vých rodiny tvoří obyčejně větší, z několika pokolení spřízněných osob složené skupiny (rody, Sippen, gentes, clans, domovní družiny), které z počátku po mateřském, později po otcovském právu jsou organisovány, společný majetek mají, společné hospodářství vedou a společný ochranný svazek právní tvoří. Člověk mimo rodové spojení jest psancem; nemá právní a hospodářské existence, nemá pomoci v nouzi, nemá mstitelce, je-li usmrcen, nemá pohřebního průvodu, odchází-li k poslednímu odpočinku.

S tímto zřízením rodinným setkáváme se pravidelně u národů loveckých a pastveckých; ale i kde s pokrokem zemědělství pevné usídlení stává se nezbytným, děje se toto obyčejně tím způsobem, že příslušníci rodu společně založí veliké domy společenské, dvory, vesnice. V zajištěném držení půdy uvolňuje se smysl společenský; z velkého svazku odlučují se užší patriarchální domovní družiny se skrovnějším počtem osob, jak ještě dnes je reprezentuje zádruha Jihoslovánů, obščina u Rusů, kavkazských národů, Indů. Ale ještě po staletí drží domovní družiny vesnické půdu ve společném vlastnictví, vzdělávají ji také zajisté ještě po jistý čas společnou prací, kdežto každý dům odděleně plodiny spotřebovává.

V takových větších svazcích rodinných lze dělbu práce provéstí v dosti značném rozsahu. Muži a ženy, matky a děti, otcové a dědové, každá skupina dostává svou zvláštní úlohu ve výrobě a v hospodářství, a kde objevuje se individuální dovednost, nalézá v působení pro vlastní rod svůj úkol, ale také své meze. City bratrskosti, rodinné úcty, vážnosti ke stáří, podřízenosti a povolnosti dospívají v takovém společenství

k nejkrásnějšímu rozkvětu. Jako rodina platí za jednotlivce (wergeld) „odklad“ nebo mstí bezpráví jemu učiněné, tak zasvěcuje zase jednatelce rodině celý svůj život a obětuje jí každý záchvěv samostatnosti.

A i když povolí síla těchto citů, nevystupuje ihned moderní samorodina s úplným samohospodářstvím. Neboť vznik její měl by za nepochybný následek oslabení hospodářské výkonnosti, vzdání se autonomního hospodářství domovního, snad i opětné klesnutí v barbarství. Aby se tomu zabránilo, byly dva prostředky.

Jeden záležel v tom, že pro takové úkoly hospodářské, na které zmenšená nyní rodina nestačila, podrženy starší veliké svazy rodové nebo kmenové jakožto organisace místní. Tyto místní svazy, které na základě společného vlastnictví a společného užívání jeho tvořily částečná hospodářství obecná, mohly dle okolností převzít i úkoly, jejichž vykonávání v každém jednotlivém domě by bylo vedlo k nehospodářskému plýtvání sil (ku př. pasení dobytka). Než byly i hospodářské úkoly, které nedotýkaly se stejnou měrou veškerých samodomácností místní skupiny a přece pro jednotlivce byly příliš obtížnými. Měl se stavěti dům nebo loď, vymýtiti kus lesa, odvésti potok; chtěli podniknouti honbu nebo rybolov na větší vzdálenosti, anebo vyvolala třeba jen roční doba mimořádnou potřebu práce pro tu onu domácnost. Ve všech takových případech utvořila se dobrovolně dočasná družstva pracovní, která vykonavše svoji úlohu opět zmizela. Mnohý útvar toho druhu se později přetvořil, jiný dosud se zachoval. Připomínám pracovní družstva slovanských kmenů: artěl u Rusů, četv nebo družinu u Bulharů, mobu u Srbů, dobrovolnou vzájemnou

pomoc našich sedláků při stavbě domů, střížci ovcí, drhnutí lnu a pod.

Nechť jest rozsah takovýchto zařízení jakýkoliv, ta část ukojování potřeb, která jimi může býti opatřena, jest poměrně skrovna a jest hospodářské autonomii jednotlivého domu na úkor právě tak málo, jako dnes při našich rolnících stále se udržující vlastnovýroba činí újmu vládě hospodářství směnného. I ona „pracovní družstva“, jak je Sch m o l l e r nazval, nejsou vlastně podniky, nýbrž zařízení k bezprostřednímu ukájení potřeby. Dnes pomáhá se tomu, zítřka onomu z účastníků nebo rozdílí se výsledek společné práce ke spotřebování v hospodářstvích jedincových. Speciálně úplatná směna nikde se nevyskytuje. Ano ani tam ne, kde, jako v indické záduze vesnické, najímá se — asi jako naši pasáci vesničtí — jistý počet živnostenských dělníků za zřízence obecní. Oni pracují pro všechny a jsou za to živeni ode všech.

Druhý prostředek, zabrániti škodlivým následkům, ze zrušení svazku rodového vyplývajícím, záležel v tom, že byl kruh rodinný uměle rozšiřován resp. v širokém rozsahu udržován. Dělo se to přijetím a vřaděním živlů cizích (krví nespřízněných). Tak povstaly instituce otroctví a nevolnictví.

Můžeme nechat nerozhodnuto, zdali skutečnost, že podmaněný nepřítel byl zbaven svobody a donucován ku práci, byla více příčinou či následkem zrušení staršího společenství rodového. Jisto jest, že jí nalezen byl prostředek, udržeti uzavřené hospodářství domovní s obvyklým roztríděním práce a pokračovati zároveň na dráze rozšiřování a zjemňování potřeb. Neboť nyní dala se práce domu specialisovati tím více,

čím četnější byli otroci nebo nevolníci k domu náležející. Jednotlivé technické výkony, jako mletí obilí, pečení chleba, předení, tkaní, zhotovování náradí, vzdělávání rolí, obstarávání dobytka, mohly se svěřiti jednotlivým nesvobodníkům na celý jejich život a ti mohli pro tuto službu býti zvláště vycvičeni. A čím vážnější byl dům, čím bohatší pán, čím větší jeho hospodářství, tím rozmanitěji a bohatěji mohla se v jeho hospodářství rozvinouti technika dobývání a zušlechťování látek.

Takového způsobu bylo hospodářství Řeků, Karthaginců, Římanů. *Rodbertus*, který to poznal již před 30 lety, označuje je jakožto hospodářství domácí (*Oikowirtschaft*), protože dům (*oikos*) znamená jednotku hospodářského zřízení. *Oikos* není pouze bydliště, nýbrž i společně hospodařící skupina lidí; jeho příslušníci jsou *oiketai* — výraz, který význačným způsobem v historické mluvě obmezuje svůj význam na otroky hospodářství, na nichž tehdy spočívala veškerá práce v domácnosti. Podobný smysl má římské *familia*: souhrn *famuli*, domácích otroků, čeledi. *Pater familias* jest pánem nad otroky, do jehož rukou splývá veškeren výtěžek hospodářství; v *patria potestas* jest pojmově sloučena moc manželská a otcovská s panskou mocí otrokáře. Žádný příslušník domu nevydělává pro sebe, nýbrž pro *patrem familias*; naproti každému vykonává stejnou moc nad životem a smrtí.

V panském právu římského otce rodiny, jež stejnou měrou vztahuje se na domácí osoby cizokrevné i spřízněné, dostává se uzavřenému hospodářství domovnímu mnohem tužšího spjetí a větší výkonnosti, než byly možny v matriarchálním nebo i starším patriar-

chálním příbuzenstvu, tolik z pokrevních příbuzných se skládajícím. Veškeré individuální bytí zmizelo; stát, právo znají toliko rodinná společenstva, skupiny lidí; upravují poměry od domu k domu, ne od člověka k člověku. O to, co děje se uvnitř domu, se nestarají.

Z hospodářské autonomie domu držícího otroky vysvětlují se celé sociální a značná část politických dějin starého Říma. Není stavů s povoláním výrobním, není sedláků, není řemeslníků. Jsou jen velcí a malí držitelé, bohatí a chudí. Bohatý vytiskuje chudého z držení majetku pozemkového a činí tím z něho proletáře. Svobodník nemajetný jest naprosto k výdělku nezpůsobilý. Není kapitálu podnikatelského, který by kupoval práci za mzdu; není průmyslu mimo obvod uzavřeného domu. *Artifices* pramenů nejsou svobodní živnostníci, nýbrž řemeslníci otroci, kteří přijímají z rukou otroků rolnických a pastýřských obilí, vlnu, dříví, aby je zpracovali v chléb, oděv, náradí. *Omnia domi nascuntur*, praví bohatý povýšenec u *Petronia* ke svým hostem: „Vše se u mne dělá, nic se nekupuje.“ Odtud ono tvoření obrovských latifundií, ony nezměrné zástupy otroků, které soustředily se v rukou jednotlivých držitelů a při nichž rozčlenění práce bylo tak mnohostranné, že jejich výrobky a výkony dovedly uspokojiti i vkus nejzhyčkanější.

Holandaň *T. Popma*, který v 17. stol. napsal pilnou knížečku o zaměstnáních otroků u Římanů,¹⁾ vypočítává 146 rozličných názvů pro výkony těchto nesvobodných dělníků bohatých domů římských. Dnes dal by se počet tento z napsů ještě značně rozmno-

¹⁾ *Titi Popmae Phrysi de operis servorum liber*. Editio novissima. Amsterodami 1672.

žiti. Musíme pohřžiti se v podrobnosti tohoto raffinovaného rozdělení práce, abychom porozuměli rozsahu a výkonnosti oněch obrovských domácností, které vlastníkově poskytovaly k neobmezenému nakládání statky a výkony, jaké dnes dovedou dodati jen přechetné obchody velkoměsta ve spojení s podniky obce a státu. Zároveň však poskytoval tento hromadný lidský majetek prostředek k rozmnožení velikých jmění, jaký lze srovnati toliko s obrovskými kapitály moderních milionářů. Tu je především *familia rustica*, která slouží účelům produktivním: na každém statku venkovském správce a podsprávce se štábem dozorců a dílovedoucích, kteří poroučejí velikému zástupu dělníků polních a viničných, pasáků a hlídačů dobytka, čeledi kuchyňské a domácí, přadlen, tkalců a tkadlček, valchářů, krejčí, tesařů, truhlářů, kovodělců, dělníků k provozování vedlejších živností rolnických. Na větších statcích jest každá skupina dělníků rozdělena opět v oddělení po 10 (*decuriae*), podřízená decurionovi. *Familia urbana* dělí se v personál správní a personál ke vnitřní a vnější službě pána a paní. Tu je předem správce jmění s pokladníkem, knihvedoucími, správci nájemných domů, nakupovači a pod. Převzme-li pán státní pachty nebo provozuje-li obchody loďařské, drží pro to zvláštní nesvobodný personál úřednický a dělnický. Vnitřní službě domácí slouží správce domu, dveřníci, pokojští a dvorníci, opatrovači nábytku, klíčníci nad stříbrem, garderobieři; nad stravováním vládnou domácí hofmistr, sklep mistr, dozorce špižírny, v kuchyni hemží se veliký zástup kuchařů, topičů, pekařů, cukrářů, paštikářů; zvláštní strojiči, předkráječi, koštěři, číšníci posluhují při tabuli, při níž zástup krásných chlapců, tanečnic,

trpaslíků a šašků hostům o zábavu se stará. K osobní službě pánově jsou zřízeni: ceremoniář, který uvádí návštěvníky, rozliční komorníci, lazebníci, mastičkáři, tříči, chirurgové, lékaři skoro pro každou část těla, bradýři, předčítatelé, soukromí sekretáři a pod. Vydružuje se k domácí potřebě učenec nebo filosof, architekti, malíři, řezbáři, hudební kapela; v knihovně zaměstnání jsou opisovači, hladiči pergamenu, knihaři, jimiž knihovník dává ve vlastní režii domu zhotovovat knihy. Ani nesvobodní novináři a těsnopisci nesmějí ve vznešeném domě scházeti.¹⁾ Objevuje-li se pán ve veřejnosti, kráčí před ním velký zástup otroků (*anteambulones*), jiný pak za ním se ubírá (*pedisequi*); *nomenclator* jmenuje mu jména potkávajících, kteří mají býti pozdraveni; zvláštní *distributores* a *tesserarii* rozdílejí úplatky mezi lid a vydávají heslo volební. Jsou to camelotové starého Říma, a co je činí nejváženějšími, oni jsou majetkem vznešeného snaživce, který jich používá. Tento systém politické vlivnosti doplňuje se pořádáním divadel, vozních dostihů, bojů zvířecích a her gladiatorských, pro které zvláštní zástupy otroků se vycvičují. Odchází-li pán jako místopřítel do provincie nebo prodlívá-li na některém ze svých statků venkovských, udržují nesvobodní kurýři a listonoši denní styk s městem hlavním. A co máme teprve říci o otrocké družině dvoru panina, o níž Böttiger napsal zvláštní knihu („Sabina“), o nekoněčně specialisovaném personálu pro opatrování a vychovávání dětí! Co se tu provozovalo, bylo neuvěřitelné plýtvání lidmi; konečně však ztisíceronásobovala

¹⁾ Srvn. dole IV. přednášku.

se tímto mnohoramenným, pomocí velkolepého pěstovacího a vychovávacího systému udržovaným organismem uzavřeného hospodářství domovního osobní síla otrokářova, a okolnost tato přispěla podstatně k tomu, že umožňovala hrstce aristokratů vládnouti nad polovinou světa.

Ani stát sám nehospodaří jinak. V Athénách jako v Římě jsou veškerá místa nižších úředníkův a sluhův obsazena otroky. Otroci staví silnice a vodovody, které ve vlastní režii byly prováděny, pracují v lomech a dolech, čistí stoky; otroky jsou policejní sluhové, popravčí a vězeňští dozorcové, vyvolavači při shromážděních lidu, rozdělovači při veřejném rozdávání obilí, chrámoví a obětní sluhové kněžských kollegií, pokladníci státní, písaři, poslové magistrátů; družina státních otroků provází každého provinciálního úředníka nebo vojevůdce na jeviště jeho činnosti. Prostředky k vydržování tohoto personálu plynuly hlavně ze státních domén, z tributů provincií (v Athénách z tributů spojenců), o nichž Cicero praví, že jsou *quasi praedia populi Romani*, konečně z dávek našim poplatkům podobných.

Stejně základní rysy vykazuje hospodářství národů románských a germánských v dřívějším středověku. I zde potřeba ekonomického pokroku vede k dalšímu vypěstování uzavřeného hospodářství domovního, které došlo výrazu v oněch velkých hospodářstvích dvorských, jež provozována byla na rozsáhlém pozemkovém majetku králův, šlechty a církve s nevolníky a poddanými. Toto robotní dvorské hospodářství opírá se v jednotlivostech namnoze o útvar, jaký našlo zemědělství římské říše v pozdější době císařské

v kolonátě. Má však i značnou podobnost se soustředěnou výrobou plantážnickou, jak jsme ji právě vylíčili z poslední doby římské republiky. Než v důležitém bodu jednom liší se tento rozvoj přácedělného velkohospodářství od římského. V Římě velký majetek pozemkový pohlcuje malý a nahrazuje paži sedlákovu otrokem, aby tohoto později proměnil v kolona. Hospodářský pokrok, který spočívá ve velkém hospodářství domovním (*Oikenwirtschaft*), musel býti vykoupěn proletarisováním svobodného stavu selského. V dvorském robotnickém zřízení středověku svobodný maloroľník stává se sice věcně závislým, avšak není z majetku vytlačován, zachovává si jistou osobní a hospodářskou samostatnost a jest zároveň účasten bohatšího zásobování statky, jež systému uzavřeného hospodářství domovního velkovýrobou jest zaručeno.

Jak se to stalo?

V staré Italii přišel malý sedlák na mizinu, poněvadž nemohl unést jistých břemen veřejných, zejména povinnost vojenskou, poněvadž válka a hlad vhněly jej do dlužnického otroctví a bídy. V germánsko-románském středověku postavil sedlák z téhož důvodu svůj lán země pod velkostatkáře a přijímal od něho ochranu a podporu v dobách nouze.

Středověkému zřízení dvorskému nejlépe porozumíme, představíme-li si hospodářství celé vsi jakožto jednotku, jejíž střed tvoří panský dvůr.¹⁾ V tomto vládne

¹⁾ Ačkoliv byly i četné vesnice, z nichž sedláci rozličným vrchnostem byli zavázáni, a četné robotní dvory, k nimž usedlosti z rozličných vesnic byly přikázány, musí přece případ v textu přijatý pokládati se za normální. Nesmíme při tom zapomínati, že většina pramenného materiálu, jež o těchto věcech máme, vztahuje

menší vrchnost osobně, velká skrze správce (*villicus*). Půda bezprostředně k dvoru náležející (*salland*) vzdělává se vlastními lidmi, trvale k němu připojenými, kteří v dvorských budovách dostávají byt i zaopatření a jichž v mnohostranném zemědělském i živnostenském rozdělení práce pro výrobu, domácnost a osobní služby panstva bývá upotřebováno. Panská půda leží pomíchána s pozemky většího menšího počtu poddaných sedlákův, z nichž každý na svém láně samostatně hospodaří, kdežto všichni mají s dvorem společné užívání pastviska, lesa a vody. Zároveň však zavazuje každý statek selský svého majitele k plnění jistých služeb a naturálních dávek dvoru. Službami těmi jsou práce z počátku dle potřeby, později dle doby vyměřené, buď na poli v čas osevu a žní, na louce, na vinici, v zahradě, v lese, buď v dílnách dvoru anebo v ženských komnatách jeho, kde i nesvobodné služby za-

se na majetek klášterní, pro něž byly robotní dvory body krystalizačními, kdežto pro statky velikých a zejména malých světských vrchností ze starší doby materiálu skoro vůbec nemáme. U těchto dlužno však právě náš případ pokládati za pravidelný, pokud vesnice povstaly usazením kolonistů kolem dvora jednotlivého. Pro účel našeho líčení můžeme pominouti mlčením i rozmanité rozdíly v právním postavení osob k dávkám a službám povinných, zejména rozdíl mezi poddanými dvora a osady. I tito poslední byli vrchním vlastnictvím pána na obecním statku připojeni k hospodářskému organismu dvora robotního. Konečně nezneuznávám sice rozdíl mezi dvorským zřízením Karla Velikého a pozdější správní organizace velikých vrchností pozemkových, ale mám za to, že rozdíl ten dotýká se hospodářství jednotlivého dvora toliko povrchně. Stran všeho ostatního musí býti odkázáno k Maurera Geschichte der Fronhöfe, Juama Sternegga die Ausbildung der grossen Grundherrschaften in Deutschland a Lamprechta Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter, zvl. I., stránka 719 násl.

městnávány byly předením, tkaním, šitím, pečením, vařením piva a pod. V dnech robotních obdrží poddaní dělníci při dvoře stravu jako vlastní čeládka dvorská. Jsou také povinni oplocení dvora a jeho rolí v pořádku udržovati, dvůr hlídati, pro něj pochůzky a dopravu nákladů přejímati. Naturální dávky, které se mají dvoru odváděti, pozůstávají dílem v zemědělských produktech, jako jest obilí všeho druhu, vlna, len, med, vosk, víno, dobytek hovězí a vepřový, slepice, vejce, dílem v obdělaném dříví, které v občinském lese bylo nakáceno: ve dříví k pálení a stavbám, viničných tyčkách, loučích, šindelích, dužinách, obručích, dílem ve výrobcích průmyslové práce domácnostní, jako v sukně plátně, ponožkách, střevících, chlebu, pivě, sudech, talířích, mísách, pohárech, železe, kotlích, nožích. To předpokládá u poddaných sedláků právě tak, jako u nevolnických pacholků dvorských, jisté specialisování průmyslové, které se musilo dědičně spojovati s dotčnými lány a které přirozeně prospívalo netoliko hospodářství vrchností, nýbrž i vlastnímu zásobení lánků. Mezi službami a dávkami nalézají se smíšené povinnosti, jako dodávání mrvy z dvora sedlákova na roli panskou, přechovávání dobytka přes zimu, pohostování panských hostí. A naopak podporovala vrchnost hospodářství sedlákovo chováním plemenného dobytka, zřizováním převozů, mlýnů a pekáren pro obecnou potřebu, ochranou, již poskytovala všem proti násilí a porušování práva, a podporami, jež byla povinna poskytovat sedlákům ze svých zásob při neúrodě a jiném nedostatku.

Máme zde malý hospodářský organismus, který sobě samému úplně dostačuje a který právě, protože

uvarovává se tuhého soustředění římských hospodářství otrockých a obmezuje užívání nesvobodných dělníků na míru, pro vlastní hospodářství pánovo v nejužším smyslu nezbytnou, jest s to, aby zabezpečil masse robotních pracovníků vedení vlastního hospodářství rolnického pro domácí potřebu jejich rodin a tím jistou osobní nezávislost. Je to podobný případ malých dílčích samohospodářství uvnitř uzavřeného hospodářství domovního, jak se — ovšem v daleko skromnějším rozsahu — vyskytuje i uvnitř jihoslovanské zadruhy pro jednotlivá manželství, v jediné domovní společenství sloučená.¹⁾ Kde dvorské společenství spadá v jedno se společenstvím občinským, jest v jistém smyslu hospodářsky na venek uzavřeno předpisy, jež zakazují zcizení pozemkového majetku a požitků obecních na nepřislušníky obecní. Vnitřní spojitost zjednáva se zvláštní mírou a váhou, která však neslouží k zajištění obchodu směnného, nýbrž k měření naturálních dávek vrchnosti.

Neboť to dlužno míti stále na paměti: hospodářský poměr mezi vrchnostmi a poddanými, nechť spadá sebe více pod všeobecné hledisko dávky a protidávky, vymyká se přece úplně ekonomickým kategoriím, jež vzešly z hospodářství směnného. V tomto hospodářství není ceny, není mzdy pracovní, není pachtu nebo nájmu, není zisku kapitálového a následkem toho není podnikatelů a není námezdných dělníků. Jsou to hospodářské pochody a zjevy zvláštního druhu, jimž historická politická ekonomie nesmí činiti násilí, když si sama byla tak často stěžovala, že byly svého času znásilňovány vědou právní.

¹⁾ Srov. Laveley Prvotní vlastnictví, str. 377 něm. překl.

V rukou vrchnosti shromažďují se přebytky hospodářství dvora robotního. Jsou to naveskrz statky spotřební, které se nedají dlouho nahromadovati, ani kapitalisovati. Těchto upotřebuje se na statcích královské koruny pro potřeby dvoru královského zpravidla tak, že král, táhna s družinou od jednoho sídla ke druhému, přímo jich užívá; veliké pozemkové vrchnosti církevních korporací a vysoké šlechty dávají je organizovanou dopravní povinností poddaných dodávati do svých ústředních sídel, kdež obyčejně rovněž v konsum přecházejí.

Máme tudíž v tomto hospodářství přece několikero zjevů obchodních: míru a váhu, dopravu osob, zprav a zboží, noclehářství, převádění zboží a dávek; ale všem chybí význačná známka obchodu směno-hospodářského: speciální vztah každé jednotlivé dávky se svou protidávkou a volné sebeurčování vzájemně spolu obchodujících samohospodářství.

Nechť se však nyní i uzavřené domovní hospodářství sebe rozsáhleji rozvine přivtělením práce nevolné anebo poddanské, nedosáhne přece úplného, pro všechny časy dostačujícího přizpůsobení k potřebám života lidského, a to ani ve svých nejvyšších formách, natož pak ve svých slabších útvech. Zde zůstanou v krytí potřeb mezery, tam vyskytnou se přebytky, jež v hospodářství, ve kterém povstaly, zkonsumovány, a kvalifikované pracovní síly, jež v něm plně využitkovány býti nemohou.

Z toho prýští opět nové obchodní jevy zvláštního druhu. Hospodář, jemuž se neurodilo, vypůjčuje si od souseda zrna a slámu do nejbližších žní, kdy stejné množství splácí. Kdo jest navštíven požárem nebo

pádem dobytka, bývá podporován od ostatních v tichém předpokládání, že jim ve stejném případě stejnou lásku prokáže. Kdo má otroka nad jiné dovedného, zapůjčuje ho sousedovi na výpomoc, při čemž bývá otrok sousem stravován, právě tak jako se od souseda vypůjčuje kůň, vinný lis nebo žebřík. Je to vzájemné vypomáhání; nikdo nebude však případy takové zařadovati v kategorii směny.

Konečně vystupují však i vlastní jednání směnná. Přechod tvoří příběhy, jako následující: pán otroků půjčí sousedovi svého nevolného tkalce nebo tesaře a obdrží za to jisté množství vína nebo dříví, jehož má souseď nadbytek. Anebo nevolný švec nebo krejčí jest od správy robotního dvora, který jeho pracovní síly plně využít nemůže, usazen na kousku půdy s podmínkou, že bude určitý počet dní do roka pracovati ve dvoře. V čas, kdy nemá dní robotních a kdy ani ve vlastním hospodářství nemá mnoho na práci, věnuje svoje umění svým poddanským soudruhům na statcích selských, kde obdrží stravu a mimo to něco chleba nebo slaniny pro rodinu. Byl-li dříve toliko sluhou panského dvora, stává se teď po řadě služebníkem všech, ale pro každého jen na krátký čas.¹⁾ Konečně následuje pravá naturální směna ke vzájemnému vyrovnávání nedostatků a nadbytků: žito za víno, koně za obilí, kus plátna za několik ovcí. Tento směnný obchod rozšiřuje se tím, že mnohé dary přírodní v omezeném množství se vyskytují, a že výroba čteně hledaných statků místně jest vázána. Určité předměty tohoto obchodu stávají se způsobem často vyličeným

¹⁾ O podobných poměrech v Řecku a Římě sr. Bücher v „Handwörterbuch der Statswissenschaften“, sv. III. str. 927, a 929 a násl.

obecnými měnidly: kožešiny, vlněné zboží, rohožky, dobytek, šperky, konečně drahokovy. Vznikají peníze; povstává obchod podomní, trhy; ukazují se stopy úplatného obchodu úvěrního.

Ale to vše dotýká se uzavřeného hospodářství domovního toliko na povrchu, a třeba sebe méně navykla nás dosavadní literatura o starších dějinách obchodu a trhu správnému oceňování těchto věcí, dlužno přece co nejrozhodněji na to důraz klásti, že předměty denní potřeby ani u národů antických, ani v ranním středověku pravidelné výměně nepodléhaly. Vzácné produkty přírodní, průmyslové výrobky vysoké specifické hodnoty tvoří malý počet zboží obchodního. Přecházejí-li tyto produkty v obecnou spotřebu, jako ve středověku víno, sůl, sušené ryby, vlněné zboží, musejí povstávati i hospodářství, která si činí úkolem vyráběti těchto věcí nadbytek, a to bude míti další následek, že jiná hospodářství vyrábějí směnné ekvivalenty za ono zboží ve množství, vlastní potřebu přesahujícím, jako severané své kožešiny a svůj vadhmâl.

Avšak vnitřní struktura hospodářského života tím není dotknuta. Popud a směr dostává každé jedinohospodářství teď jako dříve vlastní potřebou příslušníků; co může k ukojení jejímu vyrobiti samo, to musí vyrobiti. Její jediný regulátor jest hodnota užitná. „Rolník nestojí za nic,“ praví starší Plinius, „kupuje-li, co mu vlastní hospodářství může poskytnouti“, a tato zásada zůstala v platnosti ještě po mnoho století pozdějších.

Ve správném pojímání tohoto stupně hospodářského nesmíme se dáti másti zdánlivě hojným uží-

váním peněz v ranných obdobích historických. Peníze jsou netoliko měnidlem, nýbrž i měřidlem, platidlem a prostředkem k přechovávání hodnot. Platy udávají se však hromadně také mimo obor směn (peněžité pokuty, tributy a pod.). K tomu obíhají veškeré starší druhy peněz, po dlouhou dobu i drahokovy, v té formě užité, ve které mohou býti od jednotlivého hospodářství upotřebeny právě tak k bezprostřednímu ukončení potřeb, jako ku směnnému nabytí jiných statků užitečných. Kde mají zvláště trvalou hodnotu, slouží vynikající měrou k hromadění pokladů. To platí zejména o drahokovech, které v příznivých dobách přijímaly podobu surového nádoby ozdobného právě tak rychle, jako ji opět ztrácely v dobách nepříznivých. Že konečně mohou peníze kovové zastávat službu měřítka hodnot, i když obraty dějí se ve skutečnosti v jiných statcích užitečných, vysvítá z četných středověkých listin, v nichž — daleko ještě za dobu, o kterou zde se jedná — ceny určují se částečně v penězích, částečně v koních, psech, víně, obilí a pod., anebo kde se kupujícímu zůstává zaplatiti peněžnou sumu, *in quo potuerit*.

Praví-li Lamprecht o francouzském hospodářském životě XI. století, že se kupovalo toliko v případě nouze¹⁾, platí to v podstatě i o prodeji. Směna jest živelná, uzavřenému hospodářství domovnímu cizí, jehož vniknutí toto co nejdelší a co nejtěžší odpor klade. Koupě jest pravidelně koupí za hotové, vázanou slavnostními těžkopádnými formami. Nejstarší římské právo městské nařizuje, že koupě má se konati před pěti dospělými

¹⁾ Französisches Wirtschaftsleben, str. 132, srvn. i Lamprecht Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter, II. str. 374 n. n.

římskými občany jako svědky: prodavači odváží se surová měď, v níž pozůstává kupní cena, vyučeným vážným (*libripens*); kupující ujímá se slavnostními slovy držení koupené věci. Srovnáme s tím zdoluhavou symboliku starého německého práva obchodního a snadno se přesvědčíme, že v hospodářském období, jež utvořilo tento ztrnulý formalismus právní, nemohly býti koupě a prodej, pacht a nájem jednáními obyčejného života denního. Ve vnitřní řád ojedinelého hospodářství následkem toho ani směnná hodnota nepronikla rozhodně; toto hospodářství znalo toliko výrobu k spotřebě a, kde tato nedostačovala, dar, dobrovolnou dávkou, bylo-li potřebí, i loupež. Vytvoření se pohostinství, legitimování žebroty, spojení života kočovného a nejstaršího obchodu námořského s lupičstvím, neobyčejné rozšíření krádeží polních a dobytčích u surových národů zemědělských jsou proto obyčejnými průvodními zjevy uzavřeného hospodářství domovního.

Z toho, co bylo řečeno, jest asi jasno, že při tomto způsobu úkoje potřeb podstatné hospodářské zjevy musejí se utvářeti zcela různě od zjevů moderního hospodářství národního. Potřeba, práce, výroba, prostředky výrobní, výrobek, zásoba spotřební, hodnota užitečná, spotřeba: to jsou ony nečetné pojmy, které v pravidelném běhu věcí vyčerpávají kruh hospodářských jevů. Není národohospodářské dělby práce a proto ani stavů výdělkových, není podniků, není kapitálu ve smyslu zásoby statků, sloužících k účelům výdělkovým. Kategorie kapitálu průmyslového a tržebního, kapitálu zápůjčního a užitečného jsou zcela vyloučeny. Chceme-li výrazu kapitál dle rozšířeného obyčeje užiti o výrobních prostředcích vůbec,

musíme jej na všecken způsob obmeziti na nástroje a náčiní (tak zv. stálý kapitál). Co v novější theorii bývá označováno jakožto kapitál oběžný, jest v uzavřeném hospodářství domovním toliko užitný majetek, který blíží se zralosti k spotřebě: nehotový nebo polohotový výrobek. Není v pravidelném průběhu hospodářství také ani zboží, není ceny, není oběhu statků, není rozdělení důchodů a následkem toho ani mzdy pracovní, není zisku podnikatelského, není úroků jakožto zvláštních druhů důchodů.¹⁾ Toliko renta pozemková počíná se již odlučovati z výnosu půdy, neobjevuje se však ještě nikde ryzí, nýbrž smíšená s jinými živly důchodovými.

Snad je však nemístno, na tomto stupni vůbec o důchodu mluvíti. Co nazýváme důchodem, jest v uzavřeném hospodářství domovním souhrn statků užitných, jež z něho vycházejí, veškeren hospodářský výtěžek majitele. Tento výtěžek dá se však od jmění jeho tím méně oddělití, čím více závislost hospodářství na příhodách živelních prikazuje hromadění zásob. Důchod a jmění jsou nerozlišitelnou massou, z níž ustavičně jedna část se nalézá ve vzestupném pohybu k užitnosti, druhá v sestupném k spotřebě, kdežto třetí leží

¹⁾ Pro většinu pojmů zde uvedených nedostává se řečtině a latině výrazů, a musí býti buď opsány anebo velice všeobecnými slovy označeny. To platí především již o pojmu důchodu. Latinské *reditus* označuje to, co pochází z pole. Podobného přenesení užívá Tacitus Ann. IV. 6, 3, označuje státní příjmy jakožto *fructus publici*. Srovnejme s tím četné, jemně rozlišující výrazy pro pojem majetku! *Mercēs* značí právě tak mzdu jako pacht, nájemné, úrok, cenu. Podobně řecké *μισός*. Pro výrazy povolání, obchod, podnik, živnost nemají obě klassické řeči nic přiměřeného.

ve skříních a truhlách, ve sklepích a sýpkách jako jakýsi fond pojišťovací.

K této části náležejí i peníze. Pokud se jich užívá při směně, jsou pro příjemce z pravidla protihodnotou nikoliv prozatímní, nýbrž definitivní. Hlavní úlohu hrají peníze nikoliv v oboru sprostředkování směn, nýbrž v oboru uschovávání, měření a přenášení hodnot. Zápůjčky z hospodářství do hospodářství dějí se sice, ale jsou z pravidla nezúročitelné a slouží účelům spotřebním. Úvěr výrobní nesnáší se s tímto způsobem hospodářství. Kde se vloudí úročná zápůjčka peněžná, zdá se čímsi nepřirozeným a, jak víme z dějin řeckých a římských, má v zápětí zkázu dlužníkovu. Kanonický zákaz brání úroků vytryskl tudíž nikoli z morálně-theologické libůstky, nýbrž z ekonomické nutnosti.

Kde se vytvořila přímá daň státní, je to pravidelně mimořádná daň z jmění, ponejvíce rázu podobného dani pozemkové. Tak athénská *εισφορά*, římské *tributum civium* a středověká Bede.

Idea zdanění důchodů, jak se nám zdá přirozená a samozřejná, byla by pro naše předky bývala zhola nepochopitelnou.

* * *

Uzavřené hospodářství domovní převádí se přeměnou po staletí trvajícím v hospodářství přímé výměny; na místo ryzí vlastnovýroby nastupuje výroba zákaznická. Označili jsme tento stupeň vývoje jakožto hospodářství městské, poněvadž typickým způsobem dochází výrazu středověkými městy v zemích německých a románských. Při tom se však nesmí přehlédnouti, že náběhy k tomuto vyvoji dají se proká-

zati již i ve starověku, a že, ovšem v podobě namnoze odchylné, také v pozdějších dobách vyskytly se v pokročilejších územích slovanských.

Podstata tohoto hospodářství spočívá v tom, že jedínohospodářství, na vzdělání půdy založené, pozbývá části své samostatnosti, nejsou již s to, aby veškeru svou potřebu statků vlastními silami vyrobilo a potřebující trvale a pravidelně doplnění z produktů hospodářství jiných. Netvoří se však ihned hospodářství od půdy odloučená, jejichž nositelé by snad učinili si průmyslové zušlechťování látek pro jiné anebo živnostenské konání služeb aneb obstarávání výměny výhradním pramenem výdělků. Naopak snaží se nyní jako dříve každý hospodář živobytí svého, pokud jen možná, dobýti z půdy; má-li potřeby nad to sahající, používá zvláštní své dovednosti ruční, zvláštních výrobních výhod svého bydliště, jež mu přináší pole, les nebo voda, aby určitého výrobku vytěžil nadbytek: ten obilí, onen vína, třetí soli, čtvrtý ryb, pátý plátina nebo jiných produktů výroby domácnostní. Tímto způsobem povstávají jednostranně vyvinutá samohospodářství, která jsou odkázána na pravidelnou vzájemnou výměnu produktů, jichž mají nadbytek. Výměna tato nepotřebuje prozatím organizované tržby. Ovšem potřebuje však lehčích forem obchodních, než jaké starší právo poskytovalo, a tyto formy naleznou se vytvořením trhovnictví.

Trh jest shromáždění se četných kupců a prodavačů na určitém místě v určité době. Necht se připojuje k slavnostem náboženským nebo jiným shromážděním lidu, nechať povstání jeho způsobila příznivá obchodní poloha místa, vždy jest trh příležitostí, kde producent

a konsument vystupují proti sobě se svými vzájemně protivnými potřebami směnnými, a tím zůstal trh v podstatě až podnes. Trh a usedlý obchod vzájemně se vylučují. Kde jest společenský stav obchodnický, není potřebí trhů; kde jsou trhy, není potřebí obchodníků.

Tím dospíváme ihned k středověkému městu a k jeho postavení ve zřízení hospodářském, jež jsme označili jakožto uzavřené hospodářství městské.

Středověké město jest především hradem, zdmi a příkopy ohrazeným místem, jež obyvatelům okolních otevřených osad venkovských slouží za útočiště a ochranu. Každé město předpokládá tudíž existenci ochranného svazku, který venkovské osady užšího nebo širšího obvodu zceluje v jakési vojenské sdružení s určitými právy a povinnostmi. Veškerá místa k tomuto sdružení náležející mají povinnost, opevnění městská společným poskytováním pracovních sil a příprave udržovati a v případě války ozbrojenou rukou hájiti. Mají za to právo, kdykoliv nastane potřeba, s ženami a dětmi, s dobytčím a movitostmi ve zdech městských se skrýti. Toto právo slove právem hradeckým a ten, kdo ho požívá, sluje *burgensis*.

Z počátku usedlí obyvatelé měst neliší se ani co do zaměstnání od obyvatelů osad venkovských. Provozují rolnictví a chov dobytka jako tito; společně užívají lesa, vody, pastvin; jejich příbytky jsou, jak ještě dnes na stavebních nárysech mnohých starých měst viděti, selské statky se stodolami a chlévy a rozsáhlými dvory uprostřed. Ale jejich život obecní nevyčerpává se úpravou užívání obecních pozemků a jinými zájmy zemědělskými. Jsouť takorča vloženi do hradu jako stálá posádka a musejí po řadě opatrovati

denní službu strážní na věžích a v branách. Kdo se chce v městě trvale usadit, musí tudíž mít netoliko majetek pozemkový (aspoň dům), nýbrž musí i zbrání a brnění býti vyzbrojen.

Služba strážní a rozsáhlost městského území hrads-kým právem daná vyžadovaly většího počtu lidí a brzy nedostačovaly městské pozemky, aby je vyživily. Tu přineslo nápravu shora popsané jednostranné rozvíjení se hospodářství jednotlivcových: město stalo se sídlem živností a zároveň trhů, na nichž sedlák z venkova prodával své přebytky a za to kupoval, co již sám vy-robiti nemohl.

Hradské právo došlo následkem toho rozšíření. Všichni, kterým příslušelo, měli v městě svobodu tržební a celní. Právo volné koupě a prodeje na trhu městském jest tedy původně výronem práva hradskeho. Tím stalo se z ochranného svazku vojenského teritoriální spole-čenstvo hospodářské, které spočívá na vzájemné přímé výměně rolnických a průmyslových produktů mezi dotyčnými výrobci a spotřebovateli.

Všichni návštěvníci trhu požívali na cestě do města i z města zvláště mocné ochrany královské, která se rozšířila i na trh sám a na celé místo tržební.

Tento mír tržní (Marktfrieden) měl za následek, že trhovníci na dobu svého přebývání v městě byli chráněni před soudním stíháním pro dlužné pohledávky dříve vzniklé a že poškození na těle nebo majetku jim učiněné bylo stíháno jakožto kvalifikované po-rušení míru trestem dvojnásobným. Trhovníci slují obyčejně kupci, *mercatores*, *negotiatores*, *emptores*.¹⁾

¹⁾ Novější literatura o vzniku německého zřízení městského přehlédla velmi široký význam slova kupec (Kaufmann) a zalidnila

Poněvadž obyvatelé města sami především na to byli odkázáni, na trhu kupovati a prodávati, připínal se k nim název trhovníků nebo kupců tím více, čím více vzrůstal význam trhu pro jejich obživu. Touž měrou však rozšiřoval se obvod dovozu a odbytu tohoto trhu dále na venkov a nespadal nyní již v jedno se svazkem práva hradskeho, jehož význam pro venkovské obyvatelstvo již beztoho se musel oslabovati, čím více vzrůstala bezpečnost celé země proti vpádům vnějším. Na druhé straně stávalo se však s přibýváním živností tržištěm celé město, nikoliv pouze ohraničené prostranství, původně výhradně k tomu určované; mír tržní stal se mírem městským a k zachování jeho bylo město jakožto zvláštní okres soudní vyloučeno ze svazku práva zemského. Vznikla zásada: „městský

nesčetná města, která na sklonku středověku na půdě německé říše trvala, od Kolína a Augsburgu až po Medebach a Radolfzell kupci v moderním smyslu, tedy po živnostensku vyvinutým stavem obchodníků, jež si pak z pravidla představujeme dokonce ještě jako velkoobchodníky. Veškery dějiny hospodářské vzpírají se proti tomuto pojetí. S čím že tito lidé obchodovali a čím své zboží platili? A což teprv mluva obecná! Nejvíce vynikající známkou obchodníka z povolání v jeho poměru k obecnstvu není jeho zvyk kupovati, nýbrž prodávati. A přece středověký „kupec“ obdržel název od kupování! A přec mluví listiny Otty III. pro Dortmund z r. 990 a 1000 o *emptores Trotmannie*, jejichž právo podobně jako Kolínské a Mohučské pro jiná města za vzor platiti má, v téže souvislosti jako jiné listiny o *mercatores* čili *negotiatores*. Může-li r. 1075 opat Rychnovský trhnutím péra proměnit sedláky allenbašské a jejich potomky v kupce (*ut ipsi et eorum posteri sint mercatores*), není vykladatelské umění celého světa s to, aby to vysvětlilo, myslíme-li na obchodníka z povolání. Že v skutečnosti pod názvem kupce rozuměl se každý, kdo se svým zbožím na trhu stál, bez rozdílu, zdali je sám vyrobil či ve velkém nakoupil, ukazuje ku př. ještě (netištěné)

vzduch činí svobodným“ (städtische Luft macht frei), a tím povstala sociálně-právní propast mezi měšťanem a sedlákem, kterou v XIII. a XIV. století marně bylo se pokoušeno překlenouti cizoobčanstvím a podměšťanstvím. Název měšťan obmezil se konečně na usedlé členy obce městské a čas dal tomuto jménu právní a mravní obsah, v němž státní idea starých Hellénů opět zdála se vzkříšenou k životu.

Nemůžeme se zde dále zabývat ani rozvojem městského zřízení s jeho společenstevně odstupňovanou samosprávou, ani politicky mocenským postavením, k němuž v pozdějším středověku města v Německu, Francii a Itálii dospěla. Máme činiti jen s vyspělou organizační hospodářskou, jejíž jádro tato města tvořila.

Vezmeme-li k ruce mapu staré říše německé a označíme-li na ní místa, kterým až do konce středověku

vysvětlení Frankfurtské rady z r. 1420 o clo, jež nazýváno bylo právem tržním. Tam praví se v úvodě, že toto clo má platiti: „všeliký kupec, který tu stojí na ulici se svým kupectvem, ať jakékoliv jest.“ Potom následují v obšírné specifikaci jednotliví „kupci“ čili „kupectvo“, jež clo nésti má. Z dlouhého seznamu buďtež vytčeny jen následující případy: vetešníci, kuchaři, hokynáři, provazníci, prodavači lískových ořechů, vozíky s vejci a sýrem, nůše se slepicemi, které se nosí na zádech, cizinci, kteří mají více než látro sýra, příštípkáři, směnečníci, pekaři, kteří stojí pod loubím, cizí vozíky s chlebem, husy, vozy s vikou, slamou, senem, uhlím, všichni, kdož mají na prodej plátno, len, konopí nebo přízi, kdož na ulici stojí. To jsou tedy v pestré směsici: měšťtí malooobchodníci, řemeslníci, sedláci. Že na trhu prodavači i kupující označení byli jakožto kupci, plyne m. j. z frankfurtského řádu o překupnictví dobytka z roku 1425, kde jedná se o prodeje oslů, krav, vepřů, ovcí, koz mezi obyvateli chov dobytka pěstujícími anebo mezi těmito a cizími sedláky. Dala by se uvést ještě další místa, dle nichž se zdá, že se myslilo dokonce v první řadě na kupovače, když se mluvilo o kupci.

městské právo bylo propůjčeno (bylo jich asi 3000), užíme celou zemi ve vzdálenostech průměrně 4—5 hodia cesty na jihu a západě, 7—8 hodin na severu a východě městy posetou. Ne všechna města měla stejný význam; ale největší část jich byla přece svého času (anebo snažila se alespoň býti) středisky teritoriálních obvodů hospodářských, které vedly právě tak pro sebe uzavřený život, jako dříve panský dvůr. Abychom nabyli názoru o velikosti těchto obvodů, představmež si, že veškeré území rozděleno jest stejnoměrně na stávající práva městská. Případnou potom na jihozápadě Německa průměrem 2—2½ čver. míle na jedno město, v středním a severozápadním Německu 3—4, ve východním 5—8. Představíme-li si město vždy v středu takového okresu, přesvědčíme se, že skoro všude v Německu sedlák z nejbzdálenějšího venkovského sídla na městský trh v jediném dni dojíti a večer opět domů vrátiti se mohl.

Celé středověké právo tržní, jak je v starší době městské vrchnosti, později rady městské upravily, vrcholí v těch dvou zásadách, že, pokudvůbec možno, veřejně a z první ruky kupovati se musí a že vše, co v městě samém vyrobeno býti může, v něm i vyrobeno býti má. Pro domácí průmyslové výrobky byl sprostředkovatelský obchod každému, i řemeslníkům samým, zakázán; pro dovoz odjinud byl obchod jen tehdy dovolen, když dovezené zboží již dříve na trhu vyloženo bylo a neprodáno zůstalo. Účelem bylo vždy hojné a levné zásobení domácích konsumentů a úplné uspokojení cizích zákazníků městského živnostnictva.

Obvody dovozu a odbytu městského trhu spadaly

v jedno. Obyvatelé venkova přinášeli na trh potraviny a suroviny a kupovali za výtěžek práci městského řemeslníka, buď bezprostředně v podobě námezdního díla anebo prostředně v podobě hotových produktů, které dříve jednotlivě objednány anebo na veřejném trhu u stánku řemeslníkova koupěny byly.¹⁾ Měšťan a sedlák byli tedy v poměru vzájemných zákazníků: co jeden vyrobil, potřeboval vždy zase druhý, a velká část tohoto vzájemného obchodu provedla se bez sprostředkování peněz anebo tak, že peněz upotřebeno bylo jen k vyrovnání rozdílů hodnotných.

Městské řemeslo mělo výhradné právo odbytu na trhu. Řemeslnické výrobky z cizích měst byly jen tehdy připuštěny, když dotčená živnost neměla v městě zástupců. Bývaly od přespolních výrobců k prodeji přinášeny na výroční trhy, a na tomto jediném místě zasahovaly asi vzájemně do sebe různé tržní obvody městské. Avšak, co jest nejpodstatnější: přímý odbyt producenta konsumentovi jest i zde zachován, a jsou to případy výjimečné. Nebyla-li v městě zastoupena

¹⁾ Ačkoliv od středověku mnoho míst své městské právo ztratilo a opět jiná ho nově nabyla, podává přece počet míst, dnes ještě název měst nesoucích, asi přibližně správnou představu. Průměrem připadá nyní na jedno město *km*²: v Badensku 132, ve Virtembersku 134, Elsasko-Lotrinsku 137, Hessensku 118, v král. Saském 105, v Hessen-Nassavsku 145, v rýnské provincii 193, Vestfálsku 196, v provincii Saské 175, v Braniborech 291, v král. Bavorském 328, Hanoversku 341, Šlesvik-Holštýnsku 350, Pomořanech 412, záp. Prusku 473 a Vých. Prusku 552. — Horečka zakládání měst, kterou lze ve středověku pozorovati u mnohých zeměpánů, dala vznik dosti městům života neschopným. Jak známo, zakazuje *Sachsenspiegel*: Man enmuz cheinen markt buwen deme andern einer mile nah. Weisk III, 6651.

živnost nějaká, která by svého příslušníka tam byla uživiti mohla, povolala rada dovedného mistra odjinud a přiměla jej slevou daní a jinými výhodami k usídlení. Potřeboval-li většího kapitálu zařizovacího, ujal se ho město samo, postavilo dílny a krámy a zařídilo na vlastní útraty mlýny, brusírny, postavy soukenné, bělidla, barvírny, valchy a pod. — vše v úmyslu, aby zaručilo co možná největší všestrannost úkoje potřeb výrobu domácí.

Jestliže přímý styk řemeslníka se spotřebovatelem jeho výrobků již o sobě¹⁾ musel v řemeslníkovi neustále oživovati pocit osobní zodpovědnosti, hledělo se tento ethický moment přece ještě sesílití opatřeními zvláštními. Řemeslo jest úřadem, který musí býti spravován k dobru všeobecnému. Mistr musí dodati práci „spravedlivou“. Pokud řemeslník zákazníkům ještě svou osobní silou pracovní sloužil, ukládala se mu asi sazba na to, co za stolířství měl požadovati na mzdě a stravě. Kde mu byla objednatelem surovina (ku př. u konvářů cín, u zlatníků stříbro a zlato, u tkalců příze) dána domů, pečovalo se, aby nebyla zfalšována. Kde naopak řemeslník látku dodával, byly na trhu, okolo kostelů, u bran, v jednotlivých ulicích zřizovány veřejné prodejny, které často i za dílny sloužily (chlební stoly, masné krámy, tržnice oděvů, soukennice, kožešnická loubí, obuvnické krámy atd.). Bylo tržním pravidlem, že prodavači téhož výrobku vedle sebe ve vzájemné otevřené soutěži a pod dozorem trhmistrů a úředních dohlédačů zboží prodávali, a toto pravidlo

¹⁾ Tento styk byl tu a tam ještě tím zabezpečován, že ani žena řemeslníkova jej zastupovati nesměla. Srov. Gramich, *Verf. u. Verw. der Stadt Würzburg vom 13. bis 15. Jahrh.*, str. 38 násl.

rozšířilo se i na řemeslníky, kteří pouze ve svých domech na objednávku pracovali, potud, že ponejvíce v téže ulici vedle sebe bydleli. Že mimo to všelijaké předpisy o surovině, jíž k výrobě se užití mělo, o metodě pracovní, o délce a šířce suken a o přímé regulaci cen k ochraně konsumentů sloužití musily, jest známo.¹⁾

Jako městský producent v městě a jeho podkrají má výhradné právo odbytu pro svou práci řemeslnickou, tak má městský konsument uvnitř téhož obvodu výlučné právo koupě na zboží odjinud dovezené. Toto právo může ovšem míti účinek, jen když zboží také skutečně na trh jest přivezeno a zde náležitý čas ku prodeji vyloženo. Aby se tak stalo, jest zavedeno právo skladní, zakázán předkup a dovolen prodej na překupníky, řemeslníky a cizince, jen když konsumentí již jsou uspokojeni a i tu obyčejně sobmezením, že spotřebitelům na požádání musí se dáti podíl, konečně zakázán jest opětný vývoz zboží na trh jednou přinešeného anebo dovolen toliko po třídenním marném vyložení.

Vždy však vládne proti cizím prodavačům hluboce zakořeněná nedůvěra, jež vyvolala obzvláštní způsob prostředkování směn vrchnostenskými podkupníky, měřiči a vážnými. Dnes kontroluje město cejchem a policejními revisemi míry a váhy a zůstává směnivatelům samým, vzájemně se nalézti. V středověku chyběly technické prostředky k zhotovení dokonalých měr a k jejich pojištění. Byloť užíváno jako vah i obyčejných valounů (na frankfurtském trhu docela i špalků

¹⁾ Pro krátkost odkazují zde pro vše toto na Stiedu Jahrb. f. N.-Ö. u. Stat. XXVII, str. 91 násl.

ještě v XV. století). Aby se přece dosáhlo bezpečného určení vyměněných kvant zboží, bylo zacházení s měrami účastníkům odňato a svěřeno zvláštním úředníkům, jejichž příbrání při každém prodeji se strany cizince bylo závazným. Úřadem podkupců bylo kupující a prodavače seznamovati, při určování ceny sprostředkovati, zboží co do případných vad zkoušeti, kupujícímu, kolik byl koupil, vyhledati a o správné dodání pečovati. Vlastní obchody byly podkupci zakázány; on nesměl ani od cizího prodavače, jehož obyčejně hostíval, neprodané zbytky zboží při odjezdu jeho kupovati.

Tuto soustavu přímé výměny shledáváme až do nejjemnějších podrobností vypracovanou, třeba s mnohými místními zvláštnostmi, ve všech středověkých městech. Dlužno z toho uzavíratí, že skutkové okolnosti, z nichž základní myšlenky této soustavy vyplynuly, byly vesměs povahy nutkové. Pokud soustavu tu skutečně bylo lze provésti, dá se přehlédnouti jen, můžeme-li odpověditi na otázku, pokud při tom obchodní místa nacházel.

Jest nepochybné, že byl v městech usedlý stav maloobchodnický. K němu náleželi všichni, kteří „drobnosti pro chudé lidi prodávají“. Aby se tomu rozumělo, nutno míti na paměti, že všichni zámožní lidé v městech kupovali své potřeby na trzích týdenních a výročních přímo od cizích trhovníků. Chudšas nemohl se zásobiti na delší čas, žil, jako dnes ještě, „z ruky do úst“. Za něho přejímal tudíž maloobchodník držení zásob k poněhlému prodeji.

Lze rozeznávatí tři skupiny takových maloobchodníků: kramáře, hokynáře a soukenníky čili kotečnický.

Tito poslední byli v první polovici periody městského hospodářství nejmávanější, poněvadž v mnohých městech nebylo domácího tkalcovství vlny. Čím více však toto se vzťahalo, tím více obmezovala se činnost jejich na prodej jemnějších suken holandských, látek hedvábných a bavlněných, anebo ustoupili v nákupním domě tkalcům.

Velkoobchod byl výhradně obchodem kočovným a tržním, a největší část měst až do konce středověku usedlých velkokupců ve svých zdech sotva asi uviděla. Velkoobchodu podléhaly toliko statky, které v užším nebo širším okruhu městského dovozu nebyly produkovány. Dovedu jich výjmenovati toliko pět: 1. koření a jižní ovoce, 2. sušené a nasolené ryby, které byly tehdy obecnou potravou lidu, 3. kožešiny, 4. jemná sukna, 5. pro města severoněmecká: víno. V jednotlivých částech Německa mohla by se k tomu připočísti i sůl. Ponejvíce objednávala však sůl rada městská ve velkém přímo z míst výrobních, ukládala ji ve vlastních solnicích a dávala s jistou monopolní přírážkou za poplatek do prodeje hokynářům nebo solním nakladačům. Velkokupci směli obyčejně své zboží prodávati jen v celých svazcích, nebo ne pod určitou váhou (při zboží smíšeném ku př. ne pod 12 $\frac{1}{2}$ libry). Rozprodej obstarávali pak usedlí kramáři a hokynáři. Totéž platí i o mnohých velkých vyrabitelích, jako ku př. o hutnicích, kteří směli železo, jehož nemohli odbýti kovářům a soukromníkům, prodati železoměšcům.

Nedá-li se dovozní a odbytový okruh trhu středověkých měst topograficky dokonale ohraničiti, poněvadž měl pro rozličné tržní zboží přirozeně rozličný rozsah, byl okruh tento nicméně v hospodářském smyslu uzavřeným územím. Každé město tvořilo se svým pod-

krajem autonomní hospodářskou jednotku, uvnitř které se dle vlastní normy samostatně prováděl celý koloběh života ekonomického. Tato norma dána jest vlastní mincí, vlastní měrou a váhou pro každý městský obvod hospodářský. Poměr mezi městem a venkovem jest ve skutečnosti poměrem vázanosti jako mezi hlavou a údy a prozrazuje silnou náklonnost státi se také poměrem vázanosti právní. Právo míle, vyskytující se již zákazy vývozu a přívozu, diferenciální cla, nabývání vlastních území většími městy zřetelně k tomu ukazují.

Třebas bylo lze namítati cokoliv proti odvozování městského zřízení ze zřízení dvorského, hospodářskému řádu města lze dobře rozuměti a jej vysvětliti toliko jakožto další vývoj zřízení robotního. Co v tomto nalézalo se jen jako v zárodcích a násadách, vyrostlo k hotovým orgánům a systémům orgánů; co v uzavřeném hospodářství domovním leželo pohromadě v primitivní nepodobě, rozstoupilo se od sebe na cestě dělby a osamostatnění. Vázaná dělba práce v panském dvoře rozvinula se k svobodné dělbě výroby mezi sedláky a měšťáky a mezi těmito opět rozkvetla k pestré rozmanitosti životních povolání. Domácký pracovník panského dvora stal se námezdným řemeslníkem a dosáhl časem k vlastnímu nástroji i vlastních prostředků provozovacích. Pupeční šňůra mezi hospodářstvím dvorským a celolánským byla přestřihnuta; samohospodářství nabyla samostatného života, styk mezi nimi upravuje se ne více dle zásady úplatnosti generelní, nýbrž dle zásady speciální úplatnosti dávek a protidávek. Ovšem se ještě ani ve městě neodloučila dosud úplně od půdy¹⁾; výroba vězí ještě hluboko v poutech

¹⁾ Ve svých „Beiträge zur Oekonomie, Technologie, Polizey u. Cameralwissenschaft“ I, str. 93, vypravuje J. Beckmann: „Pří-

domácnosti; avšak utvořily se již stavy rolnický, řemeslnický, obchodnický, jež hospodářství a život jejich nositelů zavedly na zvláštní dráhu. Se stanoviska moderního národního hospodářství bylo by lze říci, že řemeslník byl ještě polovičním sedlákem a sedlák v mnohých věcech ještě polovičním řemeslníkem.

Celý kruh hospodářských jevů stal se naproti uzavřenému hospodářství domovnímu bohatším a rozmanitějším; samohospodářství jsou co do počtu lidí menší; jsou na sobě závislá; přejímají pro sebe navzájem jisté funkce; směnná hodnota zasahuje již způsobem rozhodujícím do jejich vnitřního života. Ale výrobní společenství spadá vždy ještě v jedno se společenstvím konsumním: i cizí pomocníci řemeslníkovi a též obchodníkovi jsou členy jeho domácnosti, podrobeni jeho moci disciplinární. On jest jejich pánem, oni jeho „pacholci“.

Ještě pořád neopouští největší část statků hospodářství, ve kterém povstává. Menší část přechází cestou směny do jiných hospodářství; ale cesta, již urazí, jest velmi krátká: od výrobce ke spotřebovateli. Není oběhu statků. Vyňato jest jen něco málo předmětů přespolního obchodu a některé drobnosti; jen tyto statky stávají se zbožím; jen ony musejí několi-

zřízení university göttingenské byla zde hospodářství venkovské a městské, ještě více než nyní, tak smíšená, že každý řemeslník netoliko zahradní, nýbrž i ponejvíce polní majetek měl a sám vzdělával. Tehdy nebylo možná dostati od ševců obuvi, od krejčího šatstva, měli-li oba práci polní. Aby se uspokojilo nové obecnstvo, museli se usaditi dílem noví řemeslníci.“ O středověku srov. Bücher *Bevölkerung von Frankfurt I*, str. 259—293.

kráté proběhnouti formou peněz, než vyplní v domácnosti své určení. Ale zde běží o výjimku ze soustavy přímé výměny, nikoliv o konstitutivní element celého řádu hospodářského.

Ač se již vyskytují počátky národohospodářské dělby práce a třídění stavů, není přec ještě stálých podniků ani kapitálu podnikatelského. Leda že bylo by lze mluvit o kapitálu obchodním. Řemeslo jest přejímáním práce, nikoliv podnikáním. Ve formě práce za mzdu a práce domácké jest skoro bez kapitálu. Ztělesňuje práci za mzdu na cizím materiálu, a i když řemeslník již s vlastními výrobními prostředky pracuje, neprovádí se zvýšení hodnoty výrobku tím způsobem, že by výrobek ve fabrikaci ustavičně nové části kapitálové pohlcoval, nýbrž tak, že se v něm investuje práce.

Neobyčejně nepatrné jest i množství kapitálu půjčovního a užitného. Ano lze pochybovati, zdali ve středověkém obchodu lze vůbec mluvit o obchodech úvěrních. Mladistvé hospodářství směnné lpí na obchodě za hotové; nedává, kde nemůže býti zároveň přijata přítomná protihodnota. Skoro celé úvěrnictví odívá se ve formu koupě. Tak již při selské dědičné zápůjčce a při zadávání městských stavenišť za úrok pozemkový, kde statek jeví se jako kupní cena za oprávnění rentovní.¹⁾ Dále při „starší“ zástavě, kde pozemek zápůjčitel k užívání přenechaný přechází jako prozatímná protihodnota v držení „věřitele“ a propadá jemu, jestliže dlužník zápůjčku nesplatí. Hospodářsky nerozeznává se toto jednání obchodní nikterak od prodeje

¹⁾ Srov. k celému odstavci světlé výklady A. Heuslera *Institutionen d. deutschen Privatrechts*, II, str. 128 un.

s právem zpětné koupě, a jest uznáno, že také právnícký rozdíl mezi oběma sotva již naléztí lze. Týmž rázem vyniká nejběžnější městský obchod úvěrní: koupě renty nebo obroku, jež samo jméno za kupní obchod prokazuje. Kupní cenou jest zaplacený kapitál, předmětem koupě právo na požívání ročního důchodu, jež příjemce kapitálu propůjčí na domě jemu náležejícím s tím účinkem, že dočasný jeho vlastník jest povinen důchod odváděti. Důchod má ráz reálného břemene a jest dlouho nevyvazitelný; povinník ručí za rentu domem neb pozemkem, na němž vázne, nikoli však svým ostatním jměním. Renta tíží tedy jen nemovitost, na níž vězí, a zmenšuje výnosnou hodnotu její o to, co sama obnáší. Kdo k rentě oprávněn jest, odevzdal zaplacenou cenu kupní definitivně; důchodový list, který ku braní renty opravňuje, může býti neformálním způsobem převáděn jakožto papír na majitele znějící. Jest tedy každý osobní vztah z celého poměru vymýtn, a chybí moment důvěry, který úvěru jest vlastní. Touž povahu má výkupní úrok: jest koupí renty s výhradou koupě zpáteční.

Jako v nemovitostním, tak jest i v movitostním obchodě úvěrní obchod toliko „seslabením obchodu za hotové“. Pojištění zástavou jest, jak Häusler praví, provisorní náhrada, již dlužník ještě vykoupiti může (zástava propadná), nikoliv úhrada, které věřitel po případě použití a kterou zpeněžením realizovati může (zástava úhradná). Půjčovní obchod židů¹⁾ ve skutečnosti rovná se modernímu prodeji s právem koupě zpáteční, a „úvěr na zboží“, jež poskytují dnes ře-

¹⁾ Srov. Bücher, Bevölkerung v. Frankf. I, str. 573 un.

REV15

ÚK PrF MU Brno

3 1 2 9 5 0 1 1 5 8